

**İBN HİŞÂM'IN ŞERHU KATRI'N-NEDÂ VE BELLİ'Ş-ŞADÂ
ADLI ESERİNDE HADİSLE İSTİŞHÂD METODU**

*The İstishhâd With Hadîth Method Of Ibn Hishâm In His
Work "The Sharh Qatr Al-Nadâ Wa-Ball Al-Şadâ*

İbrahim SAĞLAM

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Kırıkkale İl Müftülüğü, Kırıkkale/ Türkiye
PhD, Presidency of the Republic of Turkey Presidency of Religious Affairs,
Kırıkkale/Turkey
ibrahimsaglam74@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8706-7181

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 4 Mayıs / 4 May 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Haziran / 25 June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: İbrahim Sağlam, İbn Hişâm'ın Şerhu Katrı'n-Nedâ ve Belli'ş-Şadâ Adlı Eserinde Hadisle İstışhâd Metodu, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (Yaz) 2021: 81-97, doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.932823

Öz

Mısır dil ekolünün önemli temsilcilerinden, eleştirel zekasıyla öne çıkan İbn Hişâm el-Ensârî (öl 761/1360) *Qaṭr'ün-nedâ ve bellü's-şadâ* adlı eserinde nahvin temel kurallarını veciz, fakat kapsamlı şekilde anlatmıştır. Gramere giriş niteliğindeki eser, yazarı tarafından şerh edilmiş zamanla kurumsal dil eğitiminde referans alınan önemli çalışmalardan biri haline gelmiştir. İstishâd metoduna büyük önem veren müellif, söz konusu eserinde nahvin temel konularını izah ederken hadis ile istishâd yöntemini kullanmıştır. Çalışmada söz konusu eser çerçevesinde İbn Hişâm'ın hadis ile istishâd metodu ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: İbn Hişâm, Mısır Dil Ekolü, Hadisle istishâd, Şerhu *Qaṭr'ün-nedâ*

Abstract

Ibn Hishâm al-Anşârî (d. 761/1360), one of the important representatives of the Egyptian Scholar of Arabic Grammar and known for his critical intelligence, is explained the basic rules of Arabic grammar in a short and comprehensive way in his work named "*Qaṭr al-Nadâ wa-ball al-şadâ*". The work, which serves as an introduction to grammar, has been commentaried (sharḥ) by its author and has become one of the important studies taken as a reference in corporate language education. The author, who attaches great importance to istishhâd (citation) method, used the istishhâd with hadîth method while explaining the basic issues of Arabic grammar in her work. In the study, the istishhâd with hadîth method of Ibn Hishâm was discussed within the framework of the work in question.

Keywords: Ibn Hishâm, Egyptian Scholar of Arabic Grammar, İstishhâd with Hadîth, The Charḥ *Qaṭr al-Nadâ*.

Giriş:

İslâmiyet'in kısa sürede geniş coğrafyalara yayılması, fethedilen topraklarda yeni şehirler kurulması, farklı inanç, kültür ve dil mensubu toplulukların İslâm'ı kabul etmesi sonrası Arapça eski safiyetini kaybetmeye başladı. Din dili başta olmak üzere günlük dil ve ilim dilinde lahn denilen bozulmalar görüldü. Bu dönemde dinî ilimler yanında Arap dili ve edebiyatı sahasında uğraş veren müellifler, bir kelimenin en doğru lafız ve mana yönünü, sahih örneklerle tespit etmek için eserler yazdı.¹ Özellikle ilk dönem dil çalışmalarında sözlerin en fasihi ve beliği olan Kur'an-ı Kerim ile istishâd örneklerine sıkça rastlanırken İslâm dininin ikinci kaynağı olan hadis ile istishâda ise yeterince yer verilmedi.²

Arapça dil kurallarının tespitinde hadis ile istishâd etmenin caiz olup olmadığı konusu hicri yedinci yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandı. Buna ortam hazırlayan en önemli hadise köklü ilim merkezlerinin istila edilmesi sonrası yaşanan yeni gelişmelerdi. Bir yandan Bağdat, Moğol saldırılarına uğramış diğer yandan Endülüs Haçlılar tarafından istila edilmişti. Söz konusu ilim merkezlerinden göç eden ilim insanlarına yeni kurulan Memlûklü Devleti ev sahipliği yaptı. Böylece doğu ve batı ilim

¹ İsmail Demir, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv Adlı Eserinde İstishâd", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2015), 17.

² Muhammed Saïd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî, *fi Uşûli'n-nahv* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987), 46; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstishâd Meselesi I: Şiirle İstishâd", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 / 9 (Haziran 1990), 70.

merkezlerindeki birikimler, Kâhire ve Şam bölgesine taşındı.³ Bu durum bazı ihtilaflı meselelerin tekrar müzakere edilmesine imkân tanıdı. Özellikle Endülüs'ten gelip Mısır ve Şam bölgelerine yerleşen dil âlimleri ile onların yerel takipçileri arasında hadis ile istîşhâdın caiz olup olmadığı meselesinde derin görüş ayrılıkları yaşandı. Buna dair ilgili çevrelerde üç görüş ön plana çıkmaktadır:

a. Hadis ile istîşhâd caiz değildir: Bu görüş sahiplerinin başında Endülüs-lü âlim İbn Harûf (öl. 609/1212) ve İbnu'd-D'ai Ali b. Muhammed b. el-İşbili (öl. 680/1281) ile Endülüs'te doğup bilahare Mısır'a yerleşen talebesi Ebû Hayyân el-Endelusî (öl. 745/1344) gibi dilciler gelmektedir.

b. Hadis ile istîşhâd mutlak olarak caizdir: Bu görüş sahipleri arasında aslen Endülüslü olan sonraları Mısır'a yerleşen İbn Mâlik (öl. 672/1253) ile onun yerel takipçisi Cemâlüddîn Abdullâh İbn Hişâm el-Ensârî (öl. 761/1360) ismi öne çıkmaktadır.

c. Hadis ile istîşhâd birtakım şartlarla caizdir: Bu görüş sahipleri arasında aslen Endülüslü olan Ebû İshâk eş-Şâtîbî (öl. 760/1388) ile Mısır dil ekolünden Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyûtî (öl. 911/1505) gibi âlimler bulunmaktadır.⁴

Hadis ile istîşhâda mesafeli duranlar bu görüşlerini; "*Hadislerin mana ile rivayet edildiği, râviler arasında gayr-ı Arab unsurların da bulunduğu bu sebeple hadislerde lahn, i'rab vb. hatalar yapıldığı, ilk dönem dilcilerinin hadis ile istîşhâd yöntemine başvurmadıkları*" gibi gerekçelere dayandırmışlardır.⁵ Hadis ile istîşhâdı savunanlar ise onların bu iddialarına: "*Hız. Peygamber'in dil, lehçe ve ifade bakımından Arapçayı en güzel konuşan kimse olduğu, hadis rivayetinin şiir rivayetine kıyasla daha sağlam, ciddi ve sıkı esaslara tabi tutulduğu, hadisin mana ile rivayetinin ancak dili iyi bilen ve inceliklerine vakıf olanlar için caiz kılındığı, hadiste dil hatalarının az olduğu, hadis tedvin işinin Arapçanın çok da bozulmadığı bir dönemde gerçekleştiği, ilk dönem dilcilerin yaşadığı çağda tedvin edilmiş hadis mecmuası sayısı az*

³ İsmail Yiğit, "Memlükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 29/94; Bilal Deliser, "Bedreddin ez-Zerkeşî Hayatı Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (Ocak 2015), 17.

⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İktirâh fî uşûli'n-nahv ve cedelihi* (Beyrût: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 22. Ayrıca bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, *Arap Gramerinde Kur'an ve Hadisle İstîşhâd*, İzmir: Tibyan Yayınları, 2001), 197-203; Fatih Yediylidiz, *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020) s. 351; Tural, *Arap dilinde şiir ve hadis ile istîşhâd*, 70; Muhittin Uysal, "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstîşhâd Mes'elesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 6 / 1 (Nisan 2006), 111-113. Modern dönem araştırmacılarından Muhammed el-Hadir Huseyn yazdığı makalede bu yolu kabul eden müellifler arasında sayılabilir. Bk. Muhammed el-Hadir Huseyn, "Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması", çev. Hasan Taşdelen, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2004), 222-228.

⁵ Süyûtî, *İktirâh fî uşûli'n-nahv*, 44-45; Efgâni, *fî Uşûli'n-nahv*, 47-49; Tural, *Arap dilinde şiir ve hadis ile istîşhâd*, 71,72; Uysal, *Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi*, 111.

olduğu ve dilcilerin çoğunun hadis ilminde uzman olmadığı” gibi delillerle karşılık vermişlerdir.⁶

Kur’an’dan sonra İslâm dininin ikinci kaynağı sünnettir. Sünnet, Kur’an’ı beyan etmiş, kapalı yerlerini açıklamış, mutlak olanı kayıtlamıştır. Hz. Peygamber’in ashâbı bir konu hakkında önce Allah’ın kitabını esas almışlar, onda bir şey bulamazlarsa Hz. Peygamber’in sünnetine müracaat etmişlerdir. Bu durum sünneti korumayı ve hadisleri lafız ve manasıyla ezberlemeyi gerekli kılmıştır. Başta Hz. Peygamber olmak üzere sahâbe ve sonraki nesiller hadislerin lafız ile rivayetinde çok hassas davranmışlardır. Muhaddisler, hadislerin ilk ağızdan tespiti, güvenilir râvilerin tercihi ve hadisin sened ve metnindeki illetleri müzakere etmek üzere *rihle* denilen yolculuklara çıkmışlardır.⁷ Bu, hadislerin kayıt ve naklinde onların ne kadar titiz davrandığını göstermektedir.⁸ Diğer yandan Hz. Peygamber, Arabın en fasihi ve en belîği vasfına sahiptir. Hz. Peygamber çocukluk ve gençliğinde Arapçanın farklı dil ve lehçelerine aşina olmuş,⁹ az söz ile çok mana ifade edebilme yeteneğine haiz kılınmıştır. Allah Resûlü (s.a.v.) dil becerisine dair bizzat kendisi “*Bana cevâmiu’l-kelim verildi.*”¹⁰ buyurmaktadır. Arap dil ve edebiyatının parlak simalarından Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz (öl. 255/869), Allah Resûlü’nün (s.a.v.) bu vasfı hakkında: “*Hz. Peygamber’in sözleri, az harflerle çok anlamlar ifade eden, yapmacılıktan ve zorlamalardan uzak sözlerdir. Dili kullanırken uzatılması gereken yerde uzatmış, kısa ve öz olması gereken yerde de çok veciz ifadelere başvurmuştur. Konuşmaları, hikmet mirasına dayanan, ismetle donatılmış sözlerden ibarettir...*”¹¹ tespitinde bulunmaktadır. Bu yönüyle Arap dil kurallarının tespiti ve örneklendirilmesinde hadis ile istişhâd etmenin caiz olduğu görüşü daha tutarlı gözükmektedir.

Mısır dil ekolünün önemli temsilcilerinden İbn Hişâm, hadis ile istişhâdi mutlak caiz görmüş bunu da eserlerinde ortaya koymuştur. Onun *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve Belli’s-şadâ* adlı kitabı geçmişten günümüze İslam beldelelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹² Çalışmada önce İbn Hişâm’ın hayatına ve söz konusu eserine değinilmiş arkasından gramer kurallarını temellendirmede müellifin izlediği hadis ile istişhâd metoduna yer verilmiştir. Bu

⁶ Efgânî, *fî Uşûli’n-naḥv*, 51-56; Tural, *Arap dilinde şiir ve hadisle istişhâd*, 73-74; Yusuf Sancak, “Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 9/24 (2005), 197; Tural, *Arap dilinde şiir ve hadisle istişhâd*, 75-76; Uysal, *Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi*, 120.

⁷ Ahmed b. Alf b. Sâbit el-Bağdâdî, *er-Rihle fî talebi’l-hadîs*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1975), 16-23; Ayrıca bak. Uysal, *Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi*, 107.

⁸ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, çev. M. Yaşar Kandemir (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 284-286; Uysal, *Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi*, 114-115.

⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 4/158.

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “İtisam” 1.

¹¹ Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Kâhire, Mektebetü’l-Hanecî, 1988), 2/17.

¹² Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve bellî’s-şadâ* (Lübnan: Dâru’l-Meârif, 2001).

şekilde dil kurallarının tespitinde, Hz. Peygamber'in hadislerinin etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. İbn Hişâm ve Şerhu Қаtři'n-Nedâ Adlı Eseri:

Tam ismi Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm'dır. Kâhire'de h. 708/m. 1309 yılında dünyaya geldi. Tahsilini burada tamamladı. Nesep yönü ile Medine'de Ensâr'ın iki kabilesinden biri olan Hazrec'e dayandığı için *Ensârî*, nahiv ile meşgul olduğu için *Nahvî* diye bilinir. Hocaları arasında Şemsuddîn Ebu Bekr Muhammed İbnü's-Serrâc (öl. 747/1346), Şihabuddîn Abdullatif b. Murahhal (öl. 744/1343) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi âlimler yer almaktadır. İbn Hişâm hadis ile istîşhâd meselesinde hocası Ebû Hayyân'dan ayrılmış ve onun görüşüne sert bir şekilde muhalefet etmiştir.¹³ Kâhire'deki el-Kubbetü'l-Mansûriyye ve Medresetü'l-Hanbeliyye'de çeşitli dersler vermiştir. Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları olmasının yanı sıra fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimlerde de söz sahibi olmuştur. İbn Hişâm 5 Zilkade 761'de (17 Eylül 1360) Kahire'de vefat etmiştir.¹⁴

İbn Haldun (öl. 808/1406) onun, Sîbeveyhi ve Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002) gibi otoritelerden sonra Arap dilinde en yetkin âlimlerinden birisi olduğunu söyler.¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) ise: "*İbn Hişâm, Arapçada kendini geliştirdi, akranlarını hatta hocalarını geçti. Mısır halkından ve diğerlerinden birçok topluluk ondan ders aldı... İlim taliplerine faydalı olmada en önde oldu. Eşsiz görüşleri, dakik araştırmaları, hayranlık veren tenkitleri, şümüllü tetkikleri, dikkatli mütalaası ve söz söylemedeki gücü ile öne çıktı.*"¹⁶ demektedir.

İbn Hişâm, gramer kurallarını veciz ifadelerle anlatmak üzere hacmi küçük fakat içeriği zengin olan *Қаtři'n-nedâ ve bellü's-şadâ* isimli eseri kaleme almıştır. Eserinde ağırlıklı olarak nahiv konularını işlemiş az da olsa sarfa dair meselelere yer vermiştir. *Қаtři'n-nedâ* üzerine başta müellifi olmak üzere birçok kişi tarafından şerh, hâşiye, nazma çekme ve tercüme türü çalışmalar yapılmıştır. İbn Hişâm'ın *Şerhu Қаtři'n-nedâ ve bellü's-şadâ* isimli şerhi bu konudaki en meşhur olanıdır.¹⁷ Eserde; Basra ve Kûfe dil ekolünün görüşlerine yer verilmiş, bunlar arasında tercih edilenlerle edilmeyenler kısaca belirtilmiş, uzun tahliller gerektiren ve ihtilaf bulunan meselelere değinmekten uzak durulmuştur. Benzer bâblar birbirine ilave edilerek genel başlıklar altında toplanmıştır. Şerh, eğiticinin el kitabı şeklinde yazıl-

¹³ Efgânî, *fî Uşûli'n-nahv*, 50.

¹⁴ Hayatı hakkında bk. Muhammed Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrût, Dâru'l-İmi li'l-melâyîn, 2002), 4/ 147-148. Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/74-77.

¹⁵ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime* (Dimeşk: Dâru'l-Belh, 2004), 2/370.

¹⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. Alf b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-m'eti's-sâmine* (Beyrût: Dâru'l-Cil, Beyurt, 1993), 2/308.

¹⁷ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Қаtři'n-Nedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 25/59-60.

mıştır. Kitapta önce genel kaideler verilmiş, sonra bu kaideler teker teker açıklanmıştır. Kaidelerin açıklanması esnasında önce Kur'an-ı Kerim ile sonra hadise en sonra şiir ile istişhâd yapılmış ara ara kelâm-ı kibâr türü sözlere de yer verilmiştir. Eserde istişhâd için bu tertibe riayet edilse de istişhâd edilen şiir sayısı hadise göre daha fazladır. Kitapta , mükerrerle beraber 433 ayet, 150 şiir ve 18 hadis ile istişhâd edilmiştir.¹⁸

Özlu metinlerin cazibesini artırdığı, nahve dair ders kitapları ve el kitaplarının sektör haline geldiği bir dönemde kaleme alınan eser, yazıldığı günden itibaren günümüze kadar İslam beldelerinde büyük rağbet görmüş birçok defa şerhiyle birlikte basılmış, modern usulle yazılan günümüz gramer kitaplarına ilham kaynağı olmuştur.¹⁹

2. İbn Hişâm'ın Şerhu Kaṭri'n-Nedâ Adlı Eserinde Hadisle İstişhad Metodu:

Arap diline hadis ile istişhâd denildiğinde Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri ile sahabî tasvipleri anlaşılmaktadır.²⁰ İbn Hişâm'ın hadis ile ne kadar meşgul olduğu konusunda fazla bir bilgi yoktur. Kaynaklarda onun Şâfiî fakihî ve muhaddis Tâcü't-Tebrîzî'nin (Ali b. Abdullah) (öl. 746/1345) derslerine devam ettiği ifade edilmekte,²¹ Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm İbn Cemâ'a'dan (öl. 733/1333) hadis eğitimi aldığı söylenmektedir.²² Eserinde on yedi meselede on sekiz hadise yer verilmiştir. Yazarın darb-ı mesel türünde istişhâdda bulunduğu "دفن البناء من المكرهه" (*defnü'l-benâh mine'l-mekrûmâh*) sözü ise, bazı eserlerde hadis şeklinde geçmektedir. Aşağıdaki başlıklarda söz konusu rivayetle birlikte toplam on sekiz konu başlığında on dokuz haber incelenmiş bu esnada İbn Hişâm'ın gramer kurallarını temellendirirken kullandığı hadis ile istişhâd yöntemi ortaya konmuştur.

2.a. Ni'me ve Bi'se Fiilleri:

İbn Hişâm eserinde "نعم (*ni'me*)", "بئس (*bi'se*)", "ليس (*leyse*)" ve "عسى (*asa*)" kelimelerinin durumlarını ele alır. Bu konuda Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (öl. 207/822) ve bir grup Kûfe dil âlimi "نعم (*ni'me*)", "بئس (*bi'se*)" kelimelerini isim, Hasen b. Ahmed el-Fârisî (öl. 377/987) "ليس (*leyse*)" kelimesini nefiy harfi, Kûfe dilcileri de "عسى (*asâ*)" kelimesini "لعل (*le'alle*)" gibi teracci (ümit) harfi kabul etmektedirler. Ona göre *en doğru* olan, bu dört kelimenin *fiil* olmasıdır. Zira bu kelimeler, mazi fiilin aslî alametinden olan sâkin "ت (*tâ*)" harfi ile bitişmektedir. Buna delil olmak üzere o, şu hadis ile istişhâd eder:

¹⁸ Mehmed Hadin Tukul, *İbn Hişâm'ın Şerh-u Kaṭri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ'da İstişhâd Ettiği Âyetler*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, 19-23.

¹⁹ İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2006), 32/300-306.

²⁰ Efgânî, *fî Uşûli'n-nahv*, 46.

²¹ Özbalkıç, "İbn Hişâm", 20/74.

²² İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 2/308.

“من توضأ يوم الجمعة فيها ونعمت ومن اغتسل فالغسل أفضل”

“Her kim cuma günü abdest alırsa ne iyi eder; hele boy abdesti alırsa, o daha iyidir.”²³

İbn Hişâm hadisin metnini: “من توضأ يوم الجمعة فيالرخصة أخذ ونعمت الرخصة” “الوضوء” “Her kim cuma günü abdest alırsa ruhsattan yararlanmıştır. Abdest ne güzel bir ruhsattır” şeklinde “نعمت (ni‘met)” fiilinin hem failini hem de mahsusunu takdir ederek tekrar inşa eder.²⁴ Söz konusu hadis, konu ile ilgili istîşhâd edilen tek delil olması açısından önemlidir.

2.b. Küllü edatı ile Mârifelik:

İbn Hişâm, *harf-i ta‘rif* denilen “ال (elif lâm)” takısının cümleye *mârifelik* anlamı kazandırdığını, bu takının; *ta‘rifu’l-a‘hd* (nekreyi bilindir kılmak), *ta‘rifu’l-cins* (bir cinsi bütün fertleriyle kastetmek) ve *ta‘rifu’l-istiğrak* (bir şeyi bütün kısımlarıyla kastetmek) amacıyla üç kısma ayrıldığını söyler. İstiğrak amacıyla kullanılan *mârife* takısı ise ona göre iki kısımdır. İlki *hakikatü’l-efrâd* (fertlerin bizzat kendisinin kastedilmesi) yönü ile istiğrak ikincisi ise *sıfatü’l-efrâd* (fertlerin sıfatlarının kastedilmesi) yönü ile istiğrak. Bunun yanında elif lâm takısı yerine kullanılan ve nekre isme muzâf olan “كل (küllü)” kelimesi nekre isme ya hakikî ya da mecazî yönden istiğrak manası katar. İbn Hişâm, mecazî yönden istiğrak manası katan *küllü* kelimesine delil olmak üzere şu hadis ile istîşhâd eder:

“كل الصيد في جوف الفرا”

“Bütün avlar, yaban eşiğinin karnındadır.”²⁵

İbn Hişâm, *küllü* kelimesinin zaten mârife olan “الصيد (eş-şaydi)” ismine muzâf olduğunu ve kelimeye mübalağa manası kattığını söylemektedir.²⁶

2.c. Elif Lâm Takısında Lâm Harfi Yerine Mîm Harfinin Kullanılması:

İbn Hişâm, Arapçanın en eski lehçelerinden birisi olan Himyer lehçesinde “ل (lâm)” harfinin yerine “م (mîm)” harfi kullanıldığını söylemektedir. Hz. Peygamber onların lehçesini konuşmuş, Himyerili birisinin kendi lehçesiyle

²³ Buhârî, “Vudû” 26; Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi‘u’s-şâhih* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Tahâret” 8, 12.

²⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 24; Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye* (Mekke: Câmîatü Ümmü’l-Kurâ, 1985), 2/1106; Muhammed b. Abdilhâdî el-Aclûnî, *Kesfü’l-ḥafâ’ ve müzîlû’l-ilbâs* (Beyrût: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 2/243 (H. No:2447)

²⁵ Bu söz Câhiliye döneminden beri kullanılagelen bir darb-ı mesel iken Hz. Peygamber bu sözü Ebû Süfyan hakkında söylemiştir. bk. Deylemî, *Firdevs*, 5/367 (H. No: 8457); Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *Cemheretü’l-emsâl* (Beyrût: Dâru’l-Cil, 1408), 2/162, 163; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl* (Beyrût: Dâru’l-M‘arife, ts.), 2/136 (No:3010). Hadis hakkında “Mürsel” hükmü verilebilir.

²⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 90; Şemseddin Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâşidü’l-ḥasene fî beyâni kesîrin mine’l-eḥâdisi’l-müştehire ‘ale’l-elsine* (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2002), 373 (H. No: 824); Aclûnî, *Kesfü’l-ḥafâ’*, 2/121 (H. No:1977).

oruç tutmanın hükmünü sorduğunda Hz. Peygamber ona şöyle cevap vermiştir:

“ليس من امبر امصيام في امسفر”

“*Seferde oruç tutmak iyilik değildir.*”²⁷

İbn Hişâm, lehçelerin bir kelimenin telaffuz, mana ve gramer yönünden etkisi konusunda söz konusu hadis ile istişhâdda bulunur.²⁸

2.d. Mübtedânın Nekre Geldiği Durumlar:

Asıl olan mübtedânın nekre (belirsiz) değil mârifet (belirli) gelmesidir. Zira nekre genellikle meçhuldür ve meçhul üzerine, hüküm inşa edilmez. Fakat umumî ya da hususî bir manada bulunan mübtedânın nekre gelmesi caizdir. Cümlede mübtedâ konumundaki nekre isimden önce soru veya nefiy ifade eden bir kelime geçerse nekre isim umumiyet ifade eder. Yine nekre isim, bir başka nekre isme sıfat veya isim tamlaması şeklinde bağlanırsa nekre isim hususiyet kazanır. İbn Hişâm bu kaide doğrultusunda şu hadis ile istişhâdda bulunur:

“خمس صلوات كتبهن الله في اليوم واللييلة”

“*Allah, gece ve gündüz toplam beş vakit namazı farz kılmıştır.*”²⁹

İbn Hişâm cümlede mübtedâ konumundaki “خمس (hamsü)” kelimesinin nekre olduğunu ve bu ismin nekre olan “صلوات (şalavâtin)” kelimesine isim tamlaması ile bağlanarak hususiyet kazandığını söyler.³⁰

2.e. Haberi Cümle Halinde gelen İsim Cümlesinde Râbita:

Haber bazen cümle halinde gelebilir. Bu durumda cümle şeklindeki haberi mübtedâyaya bağlayan râbitaya ihtiyaç duyulur. Bunun bir istisnası vardır; eğer cümle olan haber, mübtedâ ile aynı manada ise bu takdirde râbitaya ihtiyaç duyulmaz. İbn Hişâm bu kaideyi şu hadis ile istişhâd eder:

“أفضل ما قلتة أنا، والنبيون من قبلي: لا إله إلا الله”

“*Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en faziletli söz “La ilahe illallah (Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur)” sözüdür.*”³¹

²⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Muşannef fi’l-ğadîs* (Berût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 2/562 (H. No:4467); Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 5/424.

²⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 90; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti*, 1/91,164.

²⁹ Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *Müsned* (Dimeşk: Dâsu’s-Sakâ, 1996), 2/375-376 (H. No:392); er-Rebî b. Habîb b. Amr, *el-Câmi’u’s-şâhih* (Beyrût, Dâru’l-Hikmet, 1415), 1/83 (H. No: 189); Hadis “خمس صلوات كتبهن الله على العباد، فمن جاء بهن لم يضيع منهن شيئاً استخفافاً بحقهن كان له عند الله عهد أن يدخله الجنة ومن لم يأت بهن، فليس له عند الله عهد: إن شاء عني، وإن شاء أدخله الجنة” metinle kütüb-i sitte diye bilinen eserlerde geçmektedir. Bk. Ebu Dâvud, “Vitr” 2, “Salât” 9; Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Salât” 6; Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “Salât” 208.

³⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 93; Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl Teshîlü’l-Fevâ’id ve tekmîlü’l-Makâşid* (Kâhire: Dâru Hicr, 1990), 1/291.

³¹ Haber hadis kaynaklarında “أفضل ما قلتة أنا، والنبيون من قبلي: قول لا إله إلا الله وحده لا شريك له” şeklinde geçmektedir. Bk. Abdürrezzâk, *Muşannef*, 4/378 (H. No:8125). Ayrıca bk. Mâlik b. Enes, *Muvatta* (Kâhire: Vizâratü’l-Evkâf, 1994), “Kur’an” 32, “Hac” 246; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-şâhih* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 2000), “De’avât” 133;

Müellife göre hadisteki “أفضل (*efḍalü*)” kelimesi mübtedâdır. Haber, “إله لا إله إلا الله (*lâ ilâhe illâllâh*)” şeklinde gelen isim cümlesidir. Bu cümleyi mübtedâyâ bağlayan bir râbita bulunmamaktadır.³²

2.f. Kâne Nakıs Fiilinde Nûn Harfinin Hazfi:

Nâkıs fiillerden “كان (*Kâne*)” için bazı özel hükümler vardır. Bir kural olarak *kâne* fiilinin sonundaki “ن (*nûn*)” harfi düşmektedir. Bunun için fiilin:

- Muzâri' sîğayla gelmesi,
- Meczûm olması,
- Üzerinde vakf edilmemesi,
- Nasb konumunda gelen zamirle bitişmemesi,
- Kendisinden sonra harekesi sâkin olan bir kelime ile bitişmemesi gerekir.

İbn Hişâm konuyla ilgili Hz. Peygamber'in İbn Sayyâd hakkında Hz. Ömer'e söylediği şu sözü şâhid olarak getirir:

“إن يكنه فلن تسلط عليه وإن لم يكنه فلا خير لك في قتله”

“Eğer bu, o (*deccâl*) ise onu öldürmeye gücün yetmez; yok değilse onu öldürmede herhangi bir hayır yoktur.”³³

İbn Hişâm hadisin tahlilinde; *kâne* fiiline muttasıl mansûb zamirin bitiştiği için “*nûn*” harfinin düşmediğini, zamirin bitiştiği kelimeyi aslına döndürdüğünü söyler.³⁴

2.g. Kâne'nin Hazfi veya İsmiyle Beraber Hazfedilmesi:

Kâne fiiline has özel hükümlerden bir diğeri, fiilin bazen kendisinin bazen de hem kendisi hem de isminin düşürülebilmesidir. Birinci durumda; *Kâne* nâkıs fiili, kendisinden önce masdar olan “أن (*en*)” harfi gelirse, düşürülür. Bu durumda düşen *kâne* fiilin yerine ivaz olarak “ما (*mâ*)” harfi getirilir, masdar olan “أن” harfi ile ivaz olan “ما” harfi birleşerek “أنما (*ennemâ*)” olur. Cümlede *kâne* düştüğü halde *kâne*'nin ismi ve haberi mevcuttur.

İkinci durumda ise “لو (*lev*)” ve “إن (*in*)” şart harflerinden sonra gelen *kâne*, ismiyle beraber hazfedilebilir. Bu durumda cümlede sadece *kâne*'nin haberi kalır. İbn Hişâm ikinci duruma dair evlenmek isteyen fakat bir şey

³² İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 94. İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti*, 1/344; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ'*, 1/153 (H. No:456).

³³ Müslüman olduğu konusunda kuşku bulunan İbn Sayyâd isminde bir genç vardı. Görünüşünden dolayı bazıları onu *Deccâl*'e benzetiyorlardı. Bir seferinde Hz. Peygamber'in Allah elçisi olduğuna inanmadığını söylemişti Hz. Ömer onu öldürmeye yeltendiğinde Hz. Peygamber onu söz konusu hadisi ile engelledi. Bk. Buhârî “Cenaiz” 80, “Şehadât” 3, “Cihâd” 178, “Edeb” 97; Müslim, “Fiten” 85, 95; Tirmizî, “Fiten” 63; Suleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd, es-Sicistânî, es-Sunen (Riyad: Dâru's-Selâm, 2000), “Melahim” 16.

³⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 111; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti*, 1/231; Şevâhidü't-tavzîh ve't-taşîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-şâhih (Bağdat: Mektebetü İbn Teymiyye, 1985), 25, 79.

bulamayan kimseye Hz. Peygamber'in söylediği şu hadisi ile istişhâdda bulunmuştur:

“التمس ولو خاتما من حديد”

“Demirden bile olsa bir yüzük arayıp bul.”³⁵

İbn Hişâm hazfedilen *kâne* ve isminin metne eklendiğinde cümlenin “لو كان ما تلتمس خاتما من حديد” (*lev kâne mâ teltemisu hâtimen min hadîdin*) “Keşke demirden bir yüzük bulup getirseydin.” şeklinde kurulabileceğini söylemiştir.³⁶

2.h. Fâil İkil ve Çoğul Olduğunda Âmiline Raf Zamiri Bitişebilmesi:

Fâile özel bazı hükümler vardır. Bir gramer kaidesi olarak fâil, *âmilinin* (fiilin/şibh-i filin) önüne geçemez. Yine *âmilinden* sonra yer alan fâil ister ikil, isterse çoğul olsun baştaki *âmile* ikil ve çoğul muttasıl raf zamirleri getirilmez. Bu kuralın aksine Araplar arasında raf zamirlerini fiil veya şibh-i fiile birleştirenler vardır. İbn Hişâm her iki durum için hadislerden birer şâhid getirir. O, çoğul raf zamirinin fiile bitişebileceğine dair şu hadis ile istişhâdda bulunur:

“يتعاقبون فيكم ملائكة بالليل وملائكة بالنهار”

“Gece ve gündüz melekleri dönüşümlü olarak aranızda bulunurlar.”³⁷

İbn Hişâm, çoğul raf zamirinin şibh-i fiile bitişebileceği ile ilgili; Varaka b. Nefel'in: “Kavmin seni (yurdundan) çıkarttığında senin yanında olmayı ne kadar arzu ederdim.” demesi üzerine Hz. Peygamber'in ona cevaben söylediği şu söz ile istişhâdda bulunur:

“أ و مخرجي هم”

“Onlar beni çıkaracaklar mı?”³⁸

İbn Hişâm'a göre “مخرجي هم” (*muhriciyye hüm*) kelimesinin aslı “مخرجوي هم” (*muhricüye hüm*) iken “wâv” harfi, “yâ” harfine dönüşmüş sonra kalb olan “yâ” harfi *mütekellim yâ* zamiri ile idğam olmuştur. Çoğunlukla bu iki cümle: “يتعاقب فيكم ملائكة” (*yeteâ'kabu fiküm melâiketün*) “أ ومخرجي هم” (*eve muhriciyye hüm*) şeklinde söylenir.³⁹

2.1. Tenâzu':

Tenâzu' veya i'mal, önce gelen iki veya daha fazla âmilin (fiil veya şibh-i fiilin) sonra gelen bir veya daha fazla mamûlde (fâil veya mefûlde) amel etme durumudur. Basralı ve Kûfeli dilciler arasında amel etme önceliğinde ihtilaf vardır. Basralı dilciler, mamûle yakın olmasından dolayı amel etme

³⁵ Buhârî, “Nikâh”, 38, 41, 42; Tirmizî, “Nikâh”, 23.

³⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 113,115; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshil*,3/191; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/368.

³⁷ Buhârî, “Tevhîd”, 23; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti*, 2/581; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/398 (H. No:3256).

³⁸ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1; İbn Mâlik, *Şevâhidü't-tavzîh*. 59, 63, 65.

³⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 146.

önceliğini sonra gelen âmile verirken; Kûfeli dilciler ise cümlede önce gelmesi hasebiyle amel etme önceliğini ilk âmilde görürler. Değişik kombinasyonlar olmakla birlikte bazen ikiden fazla âmil, birden fazla mamûlde amel edebilir. İbn Hişâm ikiden fazla âmilin birden fazla mamûlde amel etme durumuna dair Hz. Peygamber'in şu hadisi ile istişhâdda bulunur:

“تسبحون، وتحمدون، وتكبرون، دبر كل صلاة ثلاثا وثلاثين مرة”

“Sizler de her namazın peşinden otuz üç kez tesbih (sühbânellâh), otuz üç kez tahmîd (elhamdülillâh) ve otuz üç kere tekbir (Allâhü ekber) getirirsiniz.”⁴⁰

İbn Hişâm, üç ayrı fiilin, iki ayrı mamûlde amel ettiğini, mamûllerden ilkinin zarfiyet üzere mansûb olan “دبر (dübüre)” kelimesi, ikincisi ise mefûlü mutlak konumundaki “ثلاثا وثلاثين (selâsen ve selâsîne)” terkihi olduğunu söyler. Ona göre önceki üç fiilin hepsi bu iki mamûl üzerinde amel etmektedir.⁴¹

2.j. Sayı Temyîzi:

Temyîz, mansûbâtandır ve temyîz olan kelimenin; isim, *fadla* “فضلة (faḍlatün)- kendisiyle mananın tamamlandığı ikincil öge”, *nekre*, *câmid*, *müfessir* (kapalılıkları gideren) olması şarttır. Temyîz; *müfessir li-müfred* (lafızda olan kapalılığı gideren) ve *müfessir li-nisbe* (zihinde olan kapalılığı gideren) şeklinde iki kısımdır. Müfred kelimeden müphemliği kaldıran temyîz; ya ölçü, tartı ve alan gibi takdir edilebilen bir *birim* ya *adet* (sayı) ya da *mümasele* (benzerlik) ve *müğayara* (farklılık) manasına delalet eden lafız şeklinde gelebilir. İbn Hişâm sayıdaki kapalılık konusunda şu hadis ile istişhâdda⁴² bulunur:

“إن لله تسعة وتسعين اسما”

“Allah'ın doksan dokuz ismi vardır.”⁴³

2.k. Leyse ile İstisna:

İstisna edatları; müstesna olan ismi nasb eden, cer eden ve bazen cer bazen nasb eden edatlar şeklinde üç kısma ayrılır. Sadece nasb eden istisna edatlar; “غير (ğayru)”, “ما عدا (mâ 'adâ)”, “ما يكون (mâ yekûn)”, “ليس (leyse)” şeklinde dört tanedir. İbn Hişâm, istisna edatı olan *leyse* için şu hadis ile istişhâdda bulunur:

“ما أنهر الدم وذكر اسم الله عليه فكلوه ليس السن والظفر”

⁴⁰ Bazı fakir Müslümanların hayır işlerinde zenginlerden geri kaldıklarından yakınmaları üzerine Hz. Peygamber onlara bu tavsiyeyi yapmıştır. Hadis müellifin verdiği metinle kaynaklarda bulunamamıştır. Hadis kaynaklarında şu şekilde geçmektedir: “تسبحون وتحمدون، وتكبرون خلف كل صلاة ثلاثا وثلاثين” bk. Buhârî, Ezân, 155; “تسبحون وتكبرون وتحمدون دبر كل صلاة ثلاثا وثلاثين مرة” bk. Müslim, “Mesâcid”, 142. Bu farklılığın müelliften veya kitabı istinsah edenden kaynaklanması mümkünüdür.

⁴¹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭrı'n-nedâ*, 162.

⁴² İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭrı'n-nedâ*, 201; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/392; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, 2/417.

⁴³ Buhârî, “Şurût” 18.

“Üzerine Allah’ın ismi anılarak kesilen hayvanı, diş ve tırnağı hariç yiyebilirsiniz”⁴⁴ İbn Hişâm, *leyse* istisna edatının nakıs fiil gibi amel ederek haberi olan “السن (*es-sinne*)” kelimesini nasb ettiğini isminin ise vucûben müstetir olduğunu söyler.⁴⁵

2.m. Fiil gibi Amel Edenlerden İsim Fiil:

İsim fiiller; mazi manalı, emir manalı ve muzâri manalı isim fiil şeklinde üç kısımdır. İbn Hişâm, emir manalı isim fiile şu hadis ile istişhâdda bulunur:

“إذا قلت لصاحبك والإمام يخطب صه فقد لغوت”

“İmam hutbede iken arkadaşına: “Sus!” desen bile, konuşmuş sayılırsın.”⁴⁶

İbn Hişâm hadisteki “صه (*şah*)” kelimesinin *sus* manasında isim fiil olduğunu söyler.⁴⁷

2.n. Fiil gibi Amel Edenlerden Masdar:

Masdar; fâil veya mefûlüne muzâf olan, tenvinli olan ve harf-i ta’rif ile mârife olan masdar şeklinde üç kısımdır. İbn Hişâm, mefûlüne muzâf olan masdar için Cibrîl hadisi diye bilinen hadisin aşağıdaki parçası ile istişhâdda bulunur:

“وحج البيت من استطاع إليه سبيلا”

“...Gücü yetenin (*Kâbe’yi*) haccetmesidir.”⁴⁸

İbn Hişâm, “حج (*haccî*)” masdarının fiil gibi amel ettiğini, mefûlü olan “البيت (*el-beyti*)” kelimesine muzâf olduğunu söyler.⁴⁹

2.p. “أجمع (Ecmeu’)” lafzı ile Te’kîd:

Te’kîd, kendisinden önce geçen bir kelimenin anlamını pekiştirmek ve kuvvetlendirmek üzere gelen *tâbi*’ye denir. İbn Hişâm bu konuda şu hadis ile istişhâd eder:

“إذا صلى الإمام جالسا فصلوا جلوسا أجمعون”

“İmam namazı oturarak kılar, hepiniz oturarak kılın.”⁵⁰

⁴⁴ Buhârî, “Şirket” 3, 16; “Cihâd” 187; Müslim, “Edâhi” 20.

⁴⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 208.

⁴⁶ Hadis bu lafız ile kaynaklarda bulunamamıştır. Kaynaklarda hadis şöyle geçmektedir: “ومن قال صه فقد إذا قلت لصاحبك يوم الجمعة أنصت والإمام يخطب فقد” bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/93; “إذا قلت لصاحبك أنصت والإمام يخطب فقد لغوت” bk. Nesai, “Cuma” 22.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 217; Aclûnî, *Keşfü’l-ḥafâ*, 1/93 (H. No:253).

⁴⁸ Müslim, İmân, 1; Abdürrezzâk, *Muşannef*, 3/125;

⁴⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 227-228; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshil*, 3/113, 118; Aclûnî, *Keşfü’l-ḥafâ*, 1/291 (H. No:928).

⁵⁰ Hadis bu lafız ile kaynaklarda bulunamamıştır. Kaynaklarda: “وإذا صلى الإمام جالسا فصلوا جلوسا أجمعون” bk. Buhârî, “Ezan” 72; Müslim, “Salât” 86 şeklinde geçmektedir.

İbn Hişâm, “أجمعون (*ecmeû'n*)” te'kîdinin, “صلوا (*şallû*)” fiiline bitişik raf' zamirini te'kîd etmek için merfu' olarak geldiğini söyler. Müellif, hadisin “أجمعين (*ecmeî'n*)” şeklinde gelen başka bir varyantına işaret eder.⁵¹ Ona göre hal konumunda mansûb olarak gelen bu okuyuş tarzı zayıftır.⁵²

2.r. Atıf Harflerinden “حتى (*Ḥattâ*)” Tertip İfade Etmez:

İbn Hişâm'a göre “حتى (*ḥattâ*)” atıf harfi, “ثم (*sümme*)” ve “الفاء (*el-fâ*)” gibi tertip ifade etmez. Ona göre *ḥattâ* harfinin; gaye, tederîc ve cem manası vardır. İbn Hişâm buna delil olmak üzere şu hadis ile istîşhâd eder:

“كل شيء بقضاء و بقدر حتى العجز والكيس”

“Acizlik ve tembelliğe varıncaya kadar her şey, bir kader (ölçü ve plan) ve kazaya göredir”⁵³

İbn Hişâm'a göre hadiste geçen atıf harflerinden *ḥattâ* harfi tertip için değil *ğaye* için gelmiştir. Hadisteki atıf harflerinden *kaza* kelimesi ile *kader* kelimesi arasında geçen *wâv* harfi ise tertip ifade etmektedir.⁵⁴

2.s. Gayr-ı Munsarıf Sıfatlardan “متى (*Mesnâ*)”

İbn Hişâm'a göre gayr-ı munsarıflık illetlerinden birisi “العدل (*el-'Adl*)” vasfıdır. 'Adl, mârife isimlerde olduğu gibi sıfatlarda da bulunur. Sıfat olan “فعال (*fu'âl*)” ve “مفعول (*me'f'al*)” vezinlerindeki üleştirme sayıları bu illet üzere gayr-ı munsarıftır. Üleştirme sayıları; bir ve dört arasındaki sayılarla yapılır. en-Neccârî: “Araplar dörtten daha yukarısını saymadılar. Bu lafızlar, peş peşe anlamı vermek için normal sayılarından dönüştürülmüştür. Zira “أحاد (*ühâd*)” birer birer “واحد واحد (*vâhidün vâhidün*)” , “ثناء (*sünaü*)” ikişer ikişer “إثنان إثنان (*isnâni isnâni*)” manasındadır. Diğerleri de bu şekildedir.” demektedir. İbn Hişâm üleştirme sayılarına dair aşağıdaki hadis ile istîşhâd bulunur:

“صلاة الليل متى متى”

“Gece namazı ikişer ikişer kılınır.”⁵⁵

İbn Hişâm hadisteki ikinci “متى (*mesnâ*)” sayısının lafzî te'kîd olduğunu, peş peşelik için gelmediğini zira bu mananın birinci kelimedede zaten bulunduğunu söyler.⁵⁶

⁵¹ Buhârî, “Ezan” 74; Ebû Davût, Salât, 69.

⁵² İb n Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 253; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/295; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ'*, 1/212 (H. No:1977).

⁵³ Rebî' b. Habîb, *el-Câmi'u's-şahîh*,47. Daha Meşhur olan varyantı “ كل شيء بقدر حتى العجز والكيس أو الكيس ” şeklinde olanıdır. bk. Müslim, “Kader” 18.

⁵⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 263; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti*, 3/1212; *Şerhu't-Teshîl*, 3/359; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ'*, 2/121 (H. No:1975).

⁵⁵ Buhârî, “Teheccüd” 10; Müslim, “Musafirün” 46.

⁵⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 272; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti*, 3/1446; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ'*, 2/30 (H. No:1619).

2.t. Taaccüb

Taaccüb kelimesi; şaşırarak, hayrete düşmek manasında, “العجب (*el-Aceb*)” kökünden türeyen ve tefe‘uûl babından gelen bir mastardır. Nahiv ilminde *taaccüb* ifade eden birçok kalıb vardır. İbn Hişâm buna dair aşağıdaki hadis ile istişhâda bulunur:

“سبحان الله ، إن المؤمن لا ينجس حيا ولا ميتا”

“*Süphanallâh! İster dirisi ister ölüsü olsun elbette mü’min necis olmaz.*”⁵⁷

Müellife göre; “*Süphanallâh*” sözü semâî taaccüb ifade etmektedir.⁵⁸

2.u. Vakf

İbn Hişâm, fasih Arapçada duruş esnasında bazı *vakf* kuralları olduğunu söyler. Ona göre kelime *sâkin müenneslik tâ* “ت” harfi ile bitiyorsa *vakf* esnasında bir değişiklik olmaz. Kelime cem-i müennes sâlim alameti olan *elif ve tâ* “ات” ile bitiyorsa fasih olan okuyuş şekli *hâ* “ه” sesi ile *vakf* edilmesidir. Bu esnada kelimenin son harfinin harekesi hafzedilir. İbn Hişâm bu konuda Arapların söylediği şu darb-ı mesel ile istişhâda bulunur:

“دفن البناء من المكرمه”

“*Kız çocuklarının defni, (babaları için) övünç kaynağıdır.*”⁵⁹

İbn Hişâm, “البنات (*el-benâti*)” kelimesinin “البناه (*el-benâh*)” şeklinde “المكرمات (*el-mekrûmâtî*)” kelimesinin de “المكرمه (*el-mekrûmâh*)” şeklinde *vakf* edildiğini haber verir.⁶⁰ Müellifin Arap atasözü olarak mahallî şâhid gösterdiği bu söz bazı eserlerde sıhhati problemlilikte birlikte hadis olarak geçmektedir.⁶¹ Zaten müellif de bunu hadis olarak değil bir atasözü olarak istişhâd etmiştir.

Sonuç:

Çalışmada; hadis ile istişhâdı mutlak caiz gören İbn Hişâm’ın *Şerhu Kaṭri’n-nedâ* adlı eserinde geçen haberler incelenmiştir. Eserde, “دفن البناء من المكرمه (*defnü’l-benâh mine’l-mekrûmâh*)” sözüyle beraber on sekiz konu başlığında on dokuz haber bulunmaktadır. Şerhte yer alan hadis ile istişhâd örnekleri, Kur’an-ı Kerim ve şiir sayısına oranla önemli bir yekûn

⁵⁷ Haber “سبحان الله إن المؤمن لا ينجس حيا ولا ميتا” lafzıyla hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Rivâyet “سبحان الله إن المؤمن لا ينجس حيا ولا ميتا” şeklinde hadis eserlerinde geçmektedir. Bk. Buhârî, “Cenâiz” 8, “Gusûl”, 23; Müslim, “Hayz” 115; Nesâî, “Tahâret” 171; İbn Mâce, “Tahâret” 80. İbn Mâlik’te bu varyantı esas almıştır. Bk. İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti*, 2/1070.

⁵⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 276; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti*, 2/1070; Aclûnî, *Keşfü’l-ḥafâ*, 1/445 (H. No:1448).

⁵⁹ Hz. Peygamber’in bu sözü kızı Rukiye’yi defnederken söylediği rivayet edilmişti. Bk. Taberânî, *Mu’cemu’l-kebir*, 11/366 (H. No:12035).

⁶⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 282; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti*, 4/1995; Aclûnî, *Keşfü’l-ḥafâ*, 1/371 (H. No:1187).

⁶¹ Haberin uydurma olduğuna dair bk. Alî el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû’a*, 149; İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, 3/235-236.

tutmamaktadır. Bu yönü ile İbn Hişâm'ın söz konusu eserinde hadis ile istişhâd metodunu fazla tercih etmediği söylenebilir.

Ele alınan on dokuz haberden dokuz tanesi kütüb-i sitte diye bilinen hadis kaynaklarında beş tanesi kütüb-i sitte dışındakilerde geçmektedir. Yine şerhte kütüb-i sittede geçmesine rağmen müellifin kaydettiği metin ile birbir örtüşen bir varyantını bulamadığımız beş hadis daha bulunmaktadır. Metinlerindeki söz konusu farklılığın müellifin veya müstensihinin hatasından dolayı gerçekleşmesi ihtimal dahilindedir. Eserde, Câhiliye'den beri söylenen “كل الصيد في جوف الفرا (Küllü's-şaydi fî cevfi'l-ferâ)” darb-ı meseli Hz. Peygamber tarafından da kullanıldığı için hadis başlığı altında *mürsel* bir haber olarak değerlendirilmiştir. Rivayet, hadis kaynaklarından ziyade Arap edebiyatına dair çalışmalarda geçmektedir. Müellifin darb-ı mesel türünden istişhâd ettiği “دفن البناء من المكرمه” söz ise Hz. Peygamber'e ait değildir. Bu yönü ile “دفن البناء من المكرمه” haberi dışındaki söz konusu on sekiz rivayet hadis kriterlerine göre *sahih*dir.

İbn Hişâm'ın istişhâd ettiği on dokuz rivayetten on beş tanesi takipçisi olduğu İbn Mâlik'in *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye, Şevâhidü't-tavzîh ve't-taşhîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-şahîh Elfiye ve Şerhu't-Teshîl* adlı eserlerinde yer almaktadır. Kalan dört rivayete ise İbn Hişâm'dan önce yazılan ve şu an matbu bulunan eserlerde rastlanılamamıştır. Zikri geçen haberler, İbn Hişâm'ın hadis ile istişhâda katkısı olarak düşünülebilir. Diğer yandan dilcilerin nahiv kaidelerini istişhâd etmek için aynı rivayetleri delil göstermeleri, bu haberlerin onların arasında yaygın bir şekilde kullanıldığını akla getirmektedir. *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*'da geçen söz konusu haberlerden on üç tanesi; her meslekten ilim erbâbı ve halkın arasında meşhur olan haberleri derleyen müstehir hadis edebiyatına dair Şemsüddîn es-Sehâvî' (öl. 902/1497) ve İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Aclûnî (öl. 1162/1749) gibi müelliflerin eserlerinde yer almaktadır.

Kaynakça:

- Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Muşannef fi'l-ḥadîs*. Berût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Aclûnî, Muhammed b. Abdilhâdî. *Keşfü'l-ḥafâ' ve müzîlü'l-ilbâs*. Beyrût: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh. *Cemheretü'l-emsâl*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1408.
- Bağdâdî, Ahmed b. Alî b. Sâbit. *er-Rihle fî talebi'l-ḥadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.

- Câhiz, Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. Kâhire, Mektebetü'l-Hanecî, 1988.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Deliser, Bilal. "Bedreddin ez-Zerkeşî Hayatı Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (Ocak 2015), 162-171.
- Deliser, Bilal. "Bedreddin ez-Zerkeşî Hayatı Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (Ocak 2015), 162-171.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV yayınları, 2006.
- Ebû Dâvûd, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed. *fi Uşûli'n-nahv*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1987.
- Humeydî, Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî. *Müsned*. Dimeşk: Dâsu's-Sakâ, 1996.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. Beyrût: Dâru'l-Cil, Beyurt, 1993), 2/308.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Muḫaddime*. Dimeşk: Dâru'l-Belh, 2004.
- İbn Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî. *Şerhu Kaḫri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. Lübnan: Dâru'l-Meârif, 2001.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1985.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu't-Teshîl Teshîlü'l-Fevâ'id ve tekmîlü'l-Maḫâsîd*. Kâhire: Dâru Hicr, 1990.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şevâhidü't-tavzîh ve't-taḫḫîḫ li-müşkilâti'l-Câmi'i's-şahîh*. Bağdât: Mektebetü İbn Teymiyye, 1985.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta*. Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1994.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Mecma'u'l-emsâl*. Beyrût: Dâru'l-M'arife, ts..
- Muhammed el-Hadir Huseyn, "Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması", cev. Hasan Taşdelen, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1, (2004), 213-228.

- Müslim, b. el-Haccâc Müslim. *el-Câmi'ü's-şahîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. *Arap Gramerinde Kur'ân ve Hadisle İstîşhâd*, İzmir: Tibyan Yayınları, 2001.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "İbn Hişam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/74-77. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Kaţrü'n-Nedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/59-60. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Rebî', b. Habîb b. Amr. *el-Câmi'ü's-şahîh*. Beyrût, Dâru'l-Hikmet, 1415.
- Sâlih, Subhî b. İbrâhîm. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Sancak, Yusuf. "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstîşhâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *Ekev Akademi Dergisi*, 9/24, (2005), 191-208.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed. *el-Maķāşidü'l-ḥasene fî beyâni kesîrin mine'l-eḥâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. Beyrût: Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 2002.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fî uşûli'n-naḥv ve cedelih*. Beyrût: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'ü's-şahîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 2000.
- Tukal, Mehmed Hadin. *İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstîşhâd Ettiği Âyetler*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tural, Hüseyin. "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstîşhâd Meselesi I: Şiirle İstîşhâd", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 / 9 (Haziran 1990), 67-79.
- Uysal, Muhittin Uysal. "Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstîşhâd Mes'elesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 6 / 1 (Nisan 2006), 97-126.
- Yediyıldız, Fatih. *Arapça Öğretiminde Nazım Geleneği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-İmi li'l-melâyîn, 2002.